

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА АКСИОЛОГИК ТАРБИЯНИНГ МОДЕРНИЗАЦИОН ЖАРАЁНЛАР БИЛАН БОҒЛИҚЛИГИ

PhD педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори **Ф.Қ. Жониев**
ТТЕСИ "Ижтимоий фанлар ва жисмоний маданият" кафедраси

Аннотация: Ушбу мақола олий таълим муассасаларида аксиологик тарбия ва унинг модернизация жараёнлари билан боғлиқлигини назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилади. Аксиология — қадриятлар, маънавий-ахлоқий меъёрлар ва ижтимоий-фаровонликни шакллантиришга қаратилган фалсафий йўналиш сифатида талаба шахсининг умумий маданияти ва фуқаролик позициясини белгилайди. Модернизация эса таълим мазмуни, педагогик методлар ва ўқитиш технологияларини замонавий талабларга мослаштириш орқали аксиологик тарбиянинг самарадорлигини оширишни мақсад қилади.

Мақолада аксиологик тарбиянинг модернизациясига таъсир этувчи асосий омиллар — инновацион педагогик ёндашувлар, рақамли таълим воситалари, интерактив методлар ва компетенцияга асосланган таълим моделлари — кўриб чиқилади. Тадқиқот методологияси сифатида таркибий таҳлил, таълим дастурлари ва ўқув-методик ҳужжатларнинг солиштирма таҳлили ҳамда амалиётдан олинган мисоллардан фойдаланилган. Шунингдек, глобал ва миллий контекстда қадриятлар тизимини қайта кўриб чиқиш зарурати, талаба ёшларида ижтимоий масъулият, толерантлик ва маданий мулоқот қобилиятларини ривожлантириш масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: аксиология; тарбия; модернизация; олий таълим; қадриятлар; инновацион ёндашув; компетенция.

В данной статье анализируются теоретические и практические аспекты аксиологического образования в высших учебных заведениях и его связь с процессами модернизации. Аксиология - как философское направление, направленное на формирование ценностей, духовно-нравственных норм и социального благополучия, определяет общую культуру и гражданскую позицию личности студента. Модернизация, с другой стороны, направлена на повышение эффективности аксиологического образования путем адаптации содержания образования, педагогических методов и технологий обучения к современным требованиям.

В статье рассматриваются основные факторы, влияющие на модернизацию аксиологического образования, — инновационные педагогические подходы, цифровые образовательные инструменты, интерактивные методы и компетентностные образовательные модели. В качестве методологии исследования были использованы структурный анализ, сравнительный анализ образовательных программ и учебно-методических документов, а также примеры из практики. Также обсуждается необходимость пересмотра системы ценностей в глобальном и национальном контексте, развитие социальной ответственности, толерантности и навыков культурного общения у студенческой молодежи.

Ключевые слова: аксиология; воспитание; модернизация; высшее образование; ценности; инновационный подход; компетентность.

This article analyzes theoretical and practical aspects of axiological education in higher education institutions and its relationship to modernization processes. Axiology-as a philosophical direction aimed at the formation of values, spiritual and moral norms and socio-well-being, defines the general culture and civic position of the student's personality. Modernization, on the

other hand, aims to increase the effectiveness of axiological education by adapting educational content, pedagogical methods and teaching technologies to modern requirements.

The article examines the main factors affecting the modernization of axiological education — innovative pedagogical approaches, digital educational tools, interactive methods and competency — based educational models. As a research methodology, structural analysis, comparative analysis of educational programs and educational and methodological documents, as well as examples from practice were used. Also covered are the need to revise the value system in a global and national context, the development of social responsibility, tolerance and cultural communication skills in student youth.

Keywords: Axiology; upbringing; modernization; higher education; values; innovation approach; competence.

Ривожланган мамлакатларнинг асосий такомиллашув механизми рақобат бўлиб, у инсонни доимо юксаклик, комиллик ва баркамолликка ундайди. Ушбу жиҳат аксиологияда миллийлик ва умуминсонийликнинг ўзаро диалектик муносабатларининг шаклланишига олиб келади. Демак, кескин рақобат шароитида мунтазам ўсиб бораётган аҳолини боқиш фақатгина билимга асосланган иқтисодиётни ривожлантириш орқалигина амалга ошириш мумкин. Билимга асосланган иқтисодиётни пирамида шаклида кўрсатса бўлади. Унинг фундаментида фан ва таълим туришини Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ҳам қайд этган эди.

Ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси фан учун ҳеч нарсани аямаётган мамлакат гуллаб-яшнаётганлиги ва бундай давлат ҳамма ижобий жиҳатлар — инсонларнинг куч-ғайрати ҳамда моддий техника ресурсларини ҳам ўзида жамлаётганлигини яққол кўрсатмоқда. Фанни малакали кадрлар билан таъминлаш, ходимларнинг профессионал билимдонлик даражасини ошириш ва уларнинг қобилиятларини рўёбга

чиқариш учун барча шароитларни яратиш илмий жараёни жадаллаштиришнинг асосий омилидир. Бу билимга асосланган иқтисодиёт моделидир.

1-расм

3.1-расм. Билимга таянган иқтисодиёт

Билимга таянган иқтисодиёт пирамидаси асосида, фундаментида фан ва таълим кўрсатилади. Лекин, фан ва таълимни ким яратади? Агар ота-оналар педагогларга соғлом, қобилиятли шогирд ва ўқувчиларни етказиб бера олса, уни инноватор олимлар, инженер-техник ҳамда профессор-ўқитувчилар яратади. Шунинг учун ушбу пирамида асосига юксак маънавиятли ва юқори интеллектуал оила, ота-оналар ҳамда инноватор олимлар, шунингдек, ўқитувчиларни киритиш мақсадга мувофиқ бўлади. Пирамида асоси қанча кенг ва бақувват бўлса, у шунча барқарор ривожланиш, иқтисодий фаровонлик, ижтимоий адолат ҳамда экологик хавфсизликнинг пойдевори бўлади [1].

Таъкидлаш жоизки, талабаларнинг шахс сифатида ютуққа эришиш масаласи, кам ўрганилган муаммолар сирасига киради ва бу борадаги фикр-мулоҳазалар кўплаб баҳсли ҳамда бир-бирига бевосита зид нуқтаи назарларга дуч келади. Мазкур муаммонинг қўйилиши ҳам қатор саволларни келтириб чиқарадики, уларга қатъий жавоб топиш анчайин мураккабдир.

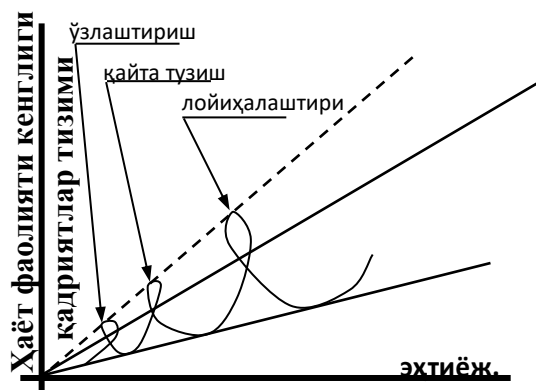
Замонавий педагогика фанида ва амалиётида ўқувчилар ҳамда талабалар ютуқлари муаммосига асосий иккита ёндашув мавжуд.

Биринчиси, анъанавий бўлиб, ўқувчиларнинг балл билан баҳоланадиган билим, малака ва ўзлаштириш даражасининг ҳажми ўсиб бораётганлигини ютуқлар сифатида талқин этади. Бундай ҳолатда педагогнинг диққат марказида том маънода ўқув фаолияти туради. Ютуқлар ташхиси эса ўқиганлик даражасини қайд этади. Ўқиганлик даражаси бу ўринда тор дидактик маънода тушунилади ва ўқув фаолиятининг усуллари ҳамда билимни ўзлаштириш даражаси тушунилади.

Иккинчиси, таълим жараёнида ўқувчилар ва талабаларнинг муваффақиятга эришиш муаммосига нисбатан иккинчи ёндашув уларнинг шахс сифатида ривожланиш динамикасини ҳисобга олиш заруриятини тан олишдан келиб чиқади. Бундай ҳолатда шахсият ўзлаштирмалари, уларнинг таълим жараёнидаги шахсий силжишлари ва шахс сифатидаги таълими шаклланиши талабалар ютуқларининг кўрсаткичлари саналади. Бунда, талабанинг нафақат компетентлик қобилиятлари, балки аксиологик дунёқарашининг қанчалик барқарор ва кенглигига алоҳида эътибор қаратилади

2-расм.

Жараённинг биринчи босқичи – шахсга қадриятларнинг тақдим этилиши, “Дунё” образининг шаклланиши.

Жараённинг иккинчи босқичи – қадриятлар асосида шахснинг қайта ўзгариши, “Мен” образининг шаклланиши.

Жараённинг учинчи босқичи – “Келажак” қиёфасини лойиҳалаш, мустақил лойиҳалаш, шакллантириш [2].

Бунинг оқибатида таълим жараёнидаги қўйилаётган мақсадларга эришилаётган бўлса-да, аммо таълимнинг тарбиявий томонларида тўлақонли даражадаги натижаларга эришиш қийин бўляпти.

Шу жиҳатдан ҳам “касбий потенциал” тушунчасининг моҳиятини аниқлаш керак.

Талабаларнинг шахсий (ёки ўқиш ва шахсга оид) ютуқлари тузилмаси қанақа? Фикримизча, шахс сифатида ютуқлар тузилмасини аниқлашда шахс тузилмаси тушунчасидан қочиш керак. Бироқ, шахс, унинг тузилмаси фалсафа, психология ва педагогикага оид адабиётларда муаллифлар томонидан турлича таърифланади.

Шахсни уйғун ривожлантириш мақсадлари кўтариб чиқилишига қарамасдан ўн йиллар давомида биздаги таълим тизимида ўқувчилар ютуқларини баҳолашга нисбатан биринчи, яъни анъанавий ёндашув мавжуд эди. Бундай ҳолат қуйидаги бир қатор сабаблардан келиб чиққан.

Талабалар онгига аксиологик дунёқарашни шакллантиришни ривожлантириш учун яратиладиган педагогик шарт-шароитлар сифатни кўтариш омиллари саналади. Аксиологияни ривожлантиришнинг асосий мезонлари ва кўрсаткич даражалари қуйидаги жадвалда берилган:

1-жадвал. Талабалар шахсиятининг аксиологияни ривожлантириш мезонлари ва даража кўрсаткичлари

Кўрсаткичлар	Аксиологиянинг ривожланиши даражаси		
	юқори	Ўрта	Паст
Сабаб кўрсаткичлар			
Талабанинг бўлажак касбига қизиқиши. Мутахассис сифатида шу касб бўйича ишлаш истаги	Касбий фаолиятга қизиқиш ва уни англаш	Ҳамроҳ сабаблар	Салбий сабаблар
Когнитив (бевосита) кўрсаткичлар			
Талабанинг билимлари: асосий ва ихтисослик фанлари ҳамда уни ўзлаштириш усуллари бўйича;	Билим чуқур, тизимли, шахс сифатида қабул қилинган, интериаллашган	Билим чуқур, лекин тизимли эмас; Билимганисбатан шахсий муносабат йўқ	Ўқув ўзлаштиришнинг бевосита даражаси

<p>шахс, мустақил ўқиш усуллари, ўзини ўзи назорат қилиш, ташқил қилиш ва индивидуаллик ни англаш тўғрисида; мутахассиснинг шахсий тавсифномаси сифатида унинг ижоди тўғрисида</p>			
Фаолият кўрсаткичлари			
<p>Амалга ошира олиш қобилияти: таълим фаолияти ва ҳатти-ҳаракати асосларини рефлекслаштир иш; мустақил таълим олиш, ўзини ўзи</p>	<p>Маҳорат ижодий мазмунга эга</p>	<p>Маҳорат репродуктив мазмунга эга</p>	<p>Маҳорат шаклланмаган</p>

назорат қилиш, ишни ташқиллаштири ш ва ўзига хосликни англаш			
Қадрият кўрсаткичлари			
Ҳаёт, табиат ва жамиятга муҳаббат; ўз ишига муҳаббат; касб ва касбий фаолиятга муҳаббат, ундан юқори натижаларга эришишга интилиш; ўз вазифаларини яхши ҳал этишга интилишда ўз ғурурини англаш туйғуси	Аксиология шаклланган, "Дунё", "Мен", "Келажак" образлари тасаввури мавжуд	Аксиологик муносаба тлар ишлаб чиқилган	Аксиология шаклланмаган

– асосий мақсади ижрочи шахс, иборали қилиб айтганда, ижтимоий тизимнинг “ғилдиракчаси” ва “мурувват”ни шакллантириш бўлган таълимнинг марказлашган-ижтимоий хусусияти;

– ягона педагогик жараёни ҳар бирининг ўз мақсади, воситаси, натижаси, фаолият субъектлари бўлган иккита жараёнга – таълим ҳамда тарбияга сунъий равишда бўлинганлиги;

– ўқувчиларнинг шахсли ўзлаштиришларини баҳолашнинг муносиб ва ишончли воситалари мавжуд эмаслиги ва ҳоказо.

Албатта, таълим сифати муаммосининг бундай моделида ўқувчилар ютуқлари масаласи ажралиб турмаган, фақат аввало, педагог фаолияти билан боғлиқ таълим жараёнининг самараси ва таъсири таърифланган, холос.

Бугун, янги таълим парадигмасига ўтиш шароитида таълим нафақат жамият ва давлат эҳтиёжлари, шунингдек, шахснинг ижтимоий-маданий мослашуви ва ривожланишидаги имкониятлари ҳамда эҳтиёжларига ҳам мўлжалланиши кераклигини педагогик ҳамжамият яхши тушунади. Шунингдек, шахс сифатида шаклланиш жараёни ривожлантириш, билим, маҳорат ва кўникмани ўзлаштиришда олдинга индивидуал силжишини кузатиш зарурияти масаласи ҳам келиб чиқади. Бундай ёндашув борасида тадқиқотчилар – Ш. Қурбонов ва Э. Сейтхалиловлар “таълим сифати” категориясини кўриб чиқа туриб, шундай таъкидлаган эдилар: “Таълим-натижа сифати” бу – “шахс маданияти” категорияси, ижтимоий-фуқаролик етуклиги, билим, маҳорат, ижодий қобилият даражаси орқали қайд этиладиган шахс сифатларидир” [3].

И. Я. Лернер ва И. П. Субеттоларнинг нуқтаи назаридан таълим сифати ҳақида шахснинг маданияти, ижтимоий тажрибасини тавсифловчи тузилмасидаги янги қирралар мажмуи ҳамда уйғунлигига кўра хулоса чиқариш мумкин [4]. Омил (лотинча “factor” – қилувчи,

ишлаб чиқарувчи) – ҳаракатланувчи куч, бирор-бир жараён, ҳодиса сабаблари; муҳим жараён, ҳодисадаги муҳим шарт-шароитдир.

Талаба шахси тузилмасининг ҳар қандай жамият учун мақбул бўладиган, инвариант (бир маъноли) таърифи бўлиши мумкинми? Мутахассисларнинг таъкидлашича, ҳар бир давр учун ўзига хос ижтимоийлашган меъёрга эга, яъни турли жамият тизимлари учун турлича ижтимоий омиллар ва ижтимоийлаштириш омиллари мавжуд бўлади. Ривожланаётган шахс эса бир хилдаги қатъий қонунлар ва меъёрларга тоқат қила олмайди [5]. Шу боис, олий таълим педагогикасини аксиологик модернизациялаш устувор вазифалардан бирига айланди.

Педагог томонидан махсус ишлаб чиқилган аксиологик таълим-тарбия жараёни талабанинг “ўзининг нимага тенглиги”, нимага лойиқлиги, нимани ёқтириши ёки ёқтирмаслиги, унинг учун нима яхши-ю, нима ёмонлиги, нимага интилиш кераклигини тушунишга ундайди. Инсон олдида “Мен нима қилишим керак?”, “Қандай одам бўлишим керак?”, “Бу вазиятда қандай йўл тутишим керак?” каби кўплаб саволлар пайдо бўлаверади.

Тажрибасиз педагог бундай ҳолатларда “мен сенинг ўрнингда бўлганимда...” дея аниқ жавоб беради. Бундан ташқари, ушбу жавоблар оммавий педагогик амалиётда кенг тарқалган таълим-тарбия жараёнини шунчаки “тадбир”га айлантириб юборади. Лекин, мутахассислар фикрича, бундай турдаги маслаҳатлар муаммони ҳал этмайди, балки зиён келтириши мумкин [6]. Қадрият масаласини ҳал этишга бўлган тўғри йўл – инсоннинг ўз табиати, ўзига хос хусусиятларини англаши ва ўзи ҳақидаги бор ҳақиқатни мулоҳаза қилиш орқали ўтади. У ўз табиати, ўз “мен”ини ҳис-ҳаяжони, эҳтиёжлари ва интилишларини қанчалик чуқур англаса, аксиологик дунёқарашнинг шаклланиши шунчалик табиий, тезкор ва тўғри ҳал этилади [7]. Бизнингча, таълим-тарбия жараёнини

аксиологик тамойиллар асосида ташкил этилиши педагог ва талаба ижтимоий муносабатларида ишончни юзага келтиради. Ишонч орқали билимларнинг ўзлаштириш жараёни тезлашиб, “акме” юзага келади.

Олий таълим педагогикасини аксиологик модернизациялаш жараёнида талаба профессионал ижод қобилиятини ривожлантириш асосий мақсад қилиб олинар экан, бу жараёнда акмеологик ёндашув муҳим аҳамият касб этади.

Акме бу – акмеология йўналишининг объекти бўлиб, табиий, умумжамоа ва инсоний қоидалар асосида касбий маҳоратнинг юксак муваффақиятга эришиш ҳақидаги фандир ва инсоннинг етуклик босқичида ривожланиш қонунлари ҳамда механизми, шунингдек, юксак даражаларни эгаллаш феноменологиясини ўрганади. Акмеология – етук инсон ақлий ривожланиши ва шахсий ҳамда ижодий етукликда улкан муваффақиятга эришиш учун керак бўлган объектив-субъектив омиллар ҳақидаги фан бўлиб, Б. Г. Ананьев, В. М. Бехтерев, В. Н. Мясишев, Е. С. Кузьмин, Н. В. Кузьмина, Н. А. Рибников ҳамда бошқа тадқиқотчилар томонидан яратилган [8].

Инсон ўз тараққиёти давомида акмеологик ривожланишнинг қай даражасига кўтарила олади, унинг воқеликка бўлган муносабатларида қандай қадриятлар ўз аксини топади, ўз меҳнатида жамият учун энг муҳим натижаларнинг қандай ижодкори бўла олади, деган умумий саволлар барча мутахассисларни қизиқтиради.

Талабаларнинг ушбу чўққилар томон интилиши уларнинг ижтимоий жараёнларга кириша олиши билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Чунки, келажагимиз пойдевори бўлган ёш авлод барча соҳаларда мукамал инсонлар бўлиб етишиши, жаҳон ареналарида барча соҳаларда ўзларининг хорижий тенгдошлари билан бемалол беллаша олишларида уларнинг акмеологик қарашларини миллий мафкура асосида шакллантириш, Биринчи Президентимиз тўғри таъкидлаганларидек,

“Янги жамият қуриш йўлида халқимизнинг маънавий юксалишини ўз олдимизга қўйган олижаноб мақсадларга етишда ҳал қилувчи мезон деб қараш” бугунги куннинг долзарб вазифаларидан биридир.

Жумладан, изланишларнинг **ёш аспекти** педология (болалар ва ёшларни ўрганувчи), катталар андрогогикаси (шу жумладан, талаба ва профессионаллар) ва геронтология (меҳнат фахрийлари) воситали йўллари билан имконият ва қобилиятларни аниқлашга йўналтирилган.

Таълим аспекти – умумий, профессионал ва узлуксиз таълим тизимида билим ва кўникмаларни аниқлашга ҳамда оширишга қаратилади.

Профессионал аспект – меҳнат фаолиятидаги имконият ва натижаларни мавжуд меҳнат тури, ушбу жараённинг ижтимоий ҳолат даражаси ва натижасига таъсирини касбий фойдалилик ва психологик тайёргарликни тушунтириш орқали баҳолашга йўналтирилган.

Креатив аспект – сарфланган куч ва муваффақиятлилик ҳаққонийлигини профессионализм даражаси, унинг маҳорат даражасигача юксалувчи рефлексив-инновацион потенциали ва ижод жараёнида олинган ижтимоий аҳамиятини баҳоларини тушунтириш йўли билан белгилашга қаратилган. Фикримизча, баркамол авлоднинг шаклланиши ҳаётий муҳитдаги иқтисодий, ижтимоий, маънавий, этномаданий, аксиологик ва акмеологик омилларга бевосита боғлиқ.

Рефлексив аспект (худди ривожланаётган “МЕН” деган шахс ўз онги ва иш фаолияти жараёнида ҳамкорларнинг алоҳида тушунувчанлиги билан боғлиқ) инсон профессионаллашувида ажратилган акмеологик аспектларнинг оптимал қўшилувини таъминловчи тизимлаштирувчи сифатида ифодаланади.

Хулоса қилиб айтганда, ижтимоий ривожланиш жараёнида кадриятлар ўзгаради ва мукаммаллашади. Ўтмишда инсоният учун кадрли бўлган нарса ва ҳодисалар бугун кадрият бўлмаслиги, келажакда

эса янги қадриятлар пайдо бўлиши билан бир қаторда ўтмишдаги қадриятларга “қайтиш” мумкин. Бугун аксиология соҳаси ўз ривожини янги босқичида турибди. Имкониятларга эга бўлган ахборот ва алоқа технологиялари ҳозирда нафақат инсониятни ўзаро яқинлашувини тезлаштирмоқда, балки қадриятлар тизими модернизациясига шароит яратмоқда. Ушбу жараёнлар тадқиқи қуйидагича хулоса беради: инсоният-илмий-техник тараққиёт ютуқлари ва энг янги ахборот инқилоби кўринишида-ҳозирги замон аксиосфераси доирасида янги қадриятларнинг вужудга келишини кузатмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Tillayeva G. Akmeologiya asoslari: o`quv qo`llanma. – Toshkent: Tafakkur bo`stoni, 2014. – B. 72–73.
2. Кирьякова А. В. Аксиологическая концепция ориентации личности в мире образования // Вестник ОГУ. – Оренбург, 1999. – №1. – С. 13–19.
3. Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури: педагогик илмий тадқиқот муаммолари ва йўналишлари. – Тошкент: Фан, 1999. – Б. 144.
4. Лернер И. Я. Качества знаний учащихся. Какими они должны быть? – М.: Знание, 1978. – С. 48.
5. Иваненков С. П. Проблемы социализации современной молодежи. – Оренбург, 1999. – С. 68.
6. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / Пер. с англ. – СПб: Евразия, 1997. – С. 122–125; Ўша муаллиф: Цель и назначение гуманистического образования // Здравый смысл. – 1998. – №6. – С. 27–42.
7. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики.... – С. 122–125.
8. Яценко Н. Е. [Толковый словарь обществоведческих терминов](#). – СПб., 1999; Чернышев В. Н., Двинин А. П. [Подготовка персонала](#): Слов. – СПб., 2000.